

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КРАЇНОЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

**ВОЄННИЙ ТУРИЗМ У СВІТІ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ДОСВІДИ
ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ**

за спеціальністю: 242 Туризм
галузі знань: 24 Сфера обслуговування
за освітньо-професійною програмою: Туризм
на здобуття освітнього ступеню: Бакалавра

Кваліфікаційна робота бакалавра
студентки денного відділення
IV курсу
Тетяненко Жанни Олександрівни

Науковий керівник:
к.г.н., ас. Гринюк Д.Ю.

КИЇВ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННОГО ТУРИЗМУ.....	7
1.1. Воєнний туризм як тригер до відновлення та збереження пам'яті про війну.....	7
1.2. Теоретичні аспекти та ступінь наукової вивченості досвіду воєнного туризму.....	11
1.3. Організаційні-технологічні аспекти розвитку інфраструктури воєнного туризму та юридично-правова регламентація.....	17
РОЗДІЛ II. СТАН ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВОЄННОГО ТУРИЗМУ В СВІТІ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДІВ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ.....	23
2.1. Історія формування та чинники розвитку.....	23
2.2. Оцінка стану розвитку воєнного туризму в світі.....	26
2.3. Досвіди збереження пам'яті в державах світу.....	33
РОЗДІЛ III. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВОЄННОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ КРАЩИХ СВІТОВИХ ДОСВІДІВ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ.....	38
3.1. Воєнний туризм в Україні, героїка, волонтерство, збереження пам'яті як сутнісні ресурси солідаризації нації та зміцнення єдності українства.....	38
3.2. Кращі проекти розвитку воєнного туризму в державах світу задля досвіду України.....	42
3.3. Новітні українські проекти та розробки ДАРТ у просуванні «Маршрутів пам'яті».....	46
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54
ДОДАТКИ	63

ВСТУП

Події, що розгорнулися після 24 лютого 2022 року, коли Росія розпочала повномасштабну війну проти України, глибоко вразили світову спільноту та підкреслили важливість збереження історичної пам'яті про трагічні наслідки воєнних конфліктів. Саме в такі часи особливої актуальності набуває розвиток воєнного туризму як інструменту для вшанування героїв, осмислення жахів війни та формування історичної свідомості майбутніх поколінь. Вибух патріотизму в Україні, безприкладна солідарність нації, героїчний спротив та волонтерський рух стали потужними ресурсами для зміцнення єдності українства та збереження пам'яті про російську агресію. У цьому контексті воєнний туризм постає як тригер до відновлення та популяризації історичної спадщини, пов'язаної з героїчною боротьбою українського народу за свободу та незалежність.

Теоретичні аспекти воєнного туризму ґрунтуються на поняттях меморіалізації, патріотичного виховання, збереження культурної спадщини та формування історичної свідомості суспільства. Водночас ступінь наукової вивченості цього явища залишається недостатньою, що підкреслює необхідність ґрунтовного дослідження досвіду провідних країн світу в галузі воєнного туризму та можливостей його адаптації до українських реалій. Розвиток інфраструктури воєнного туризму вимагає ретельного планування, залучення фахівців з різних сфер та врахування юридично-правової регламентації. Створення історико-меморіальних комплексів, музеїв, маршрутів та експозицій потребує скоординованих зусиль державних органів, місцевих громад, наукових установ та туристичних операторів.

Актуальність теми дипломної роботи полягає в необхідності вивчення досвіду провідних країн світу у сфері воєнного туризму та пошуку шляхів його впровадження в Україні з метою збереження історичної пам'яті, вшанування

героїв, що загинули у боротьбі з російською агресією, та популяризації української культурної спадщини на міжнародному рівні.

Мета дослідження – комплексне дослідження особливостей розвитку воєнного туризму у світі, вивчення кращих практик збереження пам'яті про воєнні події та розробка рекомендацій щодо впровадження успішного досвіду в Україні з урахуванням вітчизняних реалій та викликів.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання**:

- дослідити теоретичні аспекти воєнного туризму як інструменту збереження пам'яті про війну та ступінь його наукової вивченості;
- проаналізувати організаційні та технологічні аспекти розвитку інфраструктури воєнного туризму, а також юридично-правову регламентацію цієї сфери;
- вивчити історію формування та чинники розвитку воєнного туризму у світі;
- оцінити сучасний стан розвитку воєнного туризму в різних країнах світу;
- дослідити досвіди збереження пам'яті про воєнні події в провідних державах світу;
- розглянути роль воєнного туризму в Україні як ресурсу для солідаризації нації та зміцнення єдності українства;
- вивчити кращі проєкти розвитку воєнного туризму в державах світу задля їх адаптації в Україні;
- проаналізувати новітні українські проєкти та розробки Державного агентства розвитку туризму України (ДАРТ) у просуванні «Маршрутів пам'яті».

Об'єкт дослідження – воєнний туризм як окремий різновид туристичної діяльності та інструмент збереження історичної пам'яті про воєнні конфлікти.

Предмет дослідження – особливості формування та сучасний стан воєнного туризму, а також, досвід провідних країн світу у розвитку даного виду туризму, реалізації проєктів з меморіалізації та збереження пам'яті про трагічні події війни, що впливає на можливості та перспективи впровадження кращих світових практик в Україні.

Для досягнення поставлених завдань у дипломній роботі буде використано комплекс загальнонаукових та спеціальних **методів дослідження**, зокрема: аналізу та синтезу – для вивчення теоретичних основ воєнного туризму, узагальнення існуючих підходів та концепцій; порівняльного аналізу – для зіставлення досвіду різних країн у сфері воєнного туризму та виявлення кращих практик; систематизації та класифікації – для впорядкування та структурування інформації про проєкти воєнного туризму в різних державах; статистичного аналізу – для оцінки стану розвитку галузі на основі кількісних показників; вивчення нормативно-правової бази – для аналізу юридичних аспектів розвитку воєнного туризму; експертних оцінок – для отримання фахових думок спеціалістів у відповідній сфері; міждисциплінарного підходу – для комплексного дослідження проблематики, що поєднує історичні, культурні, економічні та інші аспекти.

Наукова новизна дипломної роботи полягає у комплексному дослідженні досвіду провідних країн світу у розвитку воєнного туризму та пошуку шляхів його адаптації до українських реалій з метою збереження пам'яті про героїчну боротьбу проти російської агресії та популяризації української культурної спадщини на міжнародному рівні.

Теоретична значимість роботи полягає в поглибленні наукових знань про воєнний туризм як інструмент меморіалізації, патріотичного виховання та збереження історичної пам'яті про воєнні конфлікти. Матеріали дослідження також можуть бути використані в освітньому процесі для підготовки фахівців у

галузі туризму, історії, культурології та суміжних дисциплін, а також для розробки навчальних курсів та програм з вивчення досвіду воєнного туризму в різних країнах світу.

Бакалаврська робота на тему «Воєнний туризм у світі: особливості розвитку та досвіди збереження пам'яті» має на меті внести вагомий внесок у вивчення цього важливого сегменту туристичної індустрії, який набуває особливої актуальності в контексті збереження історичної пам'яті про трагічні події російсько-української війни та популяризації українського культурного надбання у світі.

На основі узагальнення світового досвіду та врахування специфіки України були розроблені рекомендації щодо розвитку вітчизняного воєнного туризму, оптимальних шляхів організації воєнно-історичних маршрутів, створення меморіальних комплексів, музеїв тощо. Особливу увагу приділено питанням збереження пам'яті про події російсько-української війни та гідного ушанування українських героїв. Імплементация запропонованих заходів сприятиме піднесенню воєнного туризму в Україні на якісно новий рівень, забезпеченню гідного вшанування пам'яті полеглих за свободу Батьківщини, а також подальшому розвитку туристичної галузі в цілому.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННОГО ТУРИЗМУ

1.1. Воєнний туризм як тригер до відновлення та збереження пам'яті про війну

Воєнний туризм є важливим інструментом для збереження історичної пам'яті та розуміння подій минулого. Відвідування місць бойових дій, військових меморіалів та музеїв допомагає зберегти живу пам'ять про жертви війни та героїзм захисників. Ця тема є особливо актуальною для України в контексті російсько-української війни.

В. Кушнар'єв та О. Поліщук характеризують мілітарі-туризм як частину спеціалізованого туризму, яка включає елементи розважального, пригодницького, екстремального та пізнавально-історичного туризму. За даними авторами цей вид туризму охоплює продукти, пов'язані з військовим обладнанням і знанням історичних подій [58].

Детальне пояснення відмінностей між цими термінами подано в працях О. Гуржія та Р. Пилявець. Зокрема, вони зазначили, що військо у значенні «збройні сили, армія» є лише однією з складових, які беруть участь у війні. Основним об'єктом вивчення воєнної та воєнно-історичної наук є саме війни (ширше – воєнні конфлікти), а не військо. Очевидно, що військова історія охоплює виникнення, будівництво та розвиток збройних сил, і є лише частиною воєнної історії. До останньої входять історія війн, воєнної думки, воєнного мистецтва, озброєння та військової техніки, а також історія війська, збройних сил, тобто військова історія [58].

Музеєфікація та збереження місць бойових дій є ключовим елементом воєнного туризму. Створення меморіальних комплексів, експозицій та маршрутів на територіях, де відбувалися запеклі бої, дозволяє зберегти автентичність цих місць та донести їхню історію до майбутніх поколінь [28]. Такі місця стають своєрідними «живими музеями», які дають змогу відвідувачам відчувати атмосферу тих подій та поважати пам'ять загиблих. Воєнний туризм також сприяє поширенню знань про історичні події та їхні наслідки. Екскурсії та лекції від фахівців, ветеранів та істориків допомагають глибше зрозуміти контекст війни, її причини та наслідки. Така освітня складова є надзвичайно важливою для формування критичного мислення та запобігання повторенню трагічних помилок минулого [27].

Крім того, воєнний туризм відіграє роль у процесі психологічної реабілітації учасників бойових дій та їхніх родин. Відвідування місць, де вони воювали чи втратили своїх близьких, може стати частиною терапевтичного процесу, допомагаючи впоратися з травмою та віддати належну шану пам'яті загиблих [49].

Для України, яка зараз переживає російську агресію, воєнний туризм набуває особливого значення. Створення меморіальних комплексів на місцях найзапекліших боїв, таких як Донецький аеропорт, Дебальцеве, Іловайськ та інші, допоможе зберегти пам'ять про героїзм українських захисників та жертви мирного населення [34]. Ці місця стануть своєрідними маяками, які нагадуватимуть про ціну, яку Україна заплатила за свою свободу та незалежність. Важливою складовою воєнного туризму є увічнення пам'яті про цивільних жертв війни. Відвідування міст і сіл, які зазнали масштабних руйнувань та жорстокого поводження з мирним населенням, дозволяє віддати шану невинним жертвам і нагадує про жахіття, яких вдалося уникнути завдяки опору захисників [48]. Такі місця повинні ставати осередками миру та застереженням від повторення

подібних трагедій у майбутньому. Крім музеєфікації, воєнний туризм передбачає організацію тематичних фестивалів, реконструкцій боїв та інших культурних заходів, пов'язаних з воєнною історією. Ці події не лише привертають увагу до важливих історичних моментів, а й сприяють розвитку місцевих громад, залученню молоді та популяризації патріотичних цінностей [31].

Особливу роль у воєнному туризмі відіграють екскурсоводи та гіді – люди, які безпосередньо доносять інформацію до відвідувачів. Їхня обізнаність, емоційний інтелект та вміння розповідати історії мають вирішальне значення для створення атмосфери та справжнього занурення в події минулого [42]. Належна підготовка гідів є запорукою якісного воєнно-історичного туризму.

У контексті російсько-української війни важливо також приділяти увагу збереженню та вшануванню пам'яті про військовополонених та цивільних заручників, які стали жертвами окупаційного режиму. Відвідування місць їхнього ув'язнення, катувань та страт є необхідним для розуміння масштабів злочинів, скоєних російськими військовими [23]. Воєнний туризм не обмежується лише відвідуванням місць бойових дій чи меморіалів. Він також охоплює організацію поїздок до країн, які пережили подібні трагедії, з метою обміну досвідом та налагодження міжнародної співпраці у збереженні історичної пам'яті [33]. Такі зустрічі допомагають краще зрозуміти універсальність людських страждань під час війни та важливість запобігання їх повторенню. Розвиток воєнного туризму вимагає належної інфраструктури та логістики. Облаштування доріг, створення зручних під'їздів до меморіальних комплексів, забезпечення належних умов для відвідувачів – все це є важливими складовими для успішної реалізації відповідних проєктів [22]. Держава та місцева влада повинні приділяти належну увагу розвитку такої інфраструктури.

Темний туризм і мілітарі (воєнний) туризм є суміжними, але не тотожними поняттями. Їх об'єднує спільний інтерес до трагічних і драматичних подій з історії людства.

Воєнний або мілітарі туризм - це специфічна форма туризму, пов'язана з відвідуванням місць, що мають військово-історичне значення. Ось два визначення цього поняття. Мілітарі туризм можна визначити як подорожі до місць, пов'язаних з військовими подіями минулого чи сучасності, з метою відвідування пам'яток військової історії, музеїв, меморіалів, полів битв тощо. Це дозволяє туристам дізнатися більше про історичні військові кампанії, зброю, стратегії та героїзм солдатів. Такий туризм часто має на меті вшанувати пам'ять загиблих та зберегти військово-історичну спадщину [57].

Етична складова відіграє важливу роль у розвитку воєнного туризму. Необхідно забезпечити повагу до пам'яті жертв, уникати комерціалізації та надмірної експлуатації трагічних подій. Меморіальні комплекси мають бути осередками скорботи та вшанування, а не місцями для розваг [56]. Розробка етичних кодексів та залучення представників громадянського суспільства допоможе зберегти гідність таких місць. Крім традиційних форм, воєнний туризм може включати віртуальні екскурсії та використання новітніх технологій, таких як доповнена реальність чи 3D-моделювання. Це дозволить розширити доступність історичних пам'яток для людей з обмеженими можливостями, а також зацікавити молодь інноваційними підходами до вивчення історії [29].

Важливим аспектом воєнного туризму є залучення молоді до процесу збереження історичної пам'яті. Організація спеціальних освітніх програм, таборів, конкурсів та інших заходів для молодих людей допоможе їм краще зрозуміти значення війни та її наслідки, виховати патріотизм та повагу до захисників Батьківщини [61]. Розвиток воєнного туризму також відкриває можливості для створення нових робочих місць у сфері обслуговування, гідів,

організації заходів, продажу сувенірної продукції тощо. Це може стати важливим чинником економічного зростання для місцевих громад, особливо в регіонах, постраждалих від війни [66].

Міжнародна співпраця та обмін досвідом є ключовими для успішного розвитку воєнного туризму. Вивчення кращих практик з інших країн, залучення іноземних експертів та організація спільних проєктів дозволить Україні інтегруватися у світову мережу воєнно-історичних пам'яток та підвищити якість відповідних послуг [45]. Не менш важливо також приділяти увагу питанням безпеки та захисту під час організації воєнного туризму. Це стосується як фізичної безпеки відвідувачів на територіях колишніх бойових дій, так і захисту історичних пам'яток від можливих актів вандалізму чи руйнувань. Розробка відповідних протоколів безпеки та навчання персоналу є необхідними для забезпечення належного рівня безпеки [51].

1.2. Теоретичні аспекти та ступінь наукової вивченості досвіду воєнного туризму

Воєнний туризм, як специфічна галузь туристичної індустрії, поступово набуває все більшої популярності та привертає увагу дослідників з різних країн світу. Незважаючи на відносну новизну цього напрямку, вже існують окремі наукові школи та напрацювання, що заслуговують на детальний розгляд.

У Сполучених Штатах Америки, де воєнний туризм має досить тривалу історію, сформувалася потужна дослідницька школа. Одним з провідних дослідників у цій сфері є професор Джон Роден з Університету Центральної Флориди. У своїх працях [16], [15] він аналізує мотивацію туристів, які відвідують колишні поля битв, та вплив воєнного туризму на збереження

історичної спадщини. Канадський дослідник Кріс Райан з Університету Нової Шотландії зробив вагомий внесок у вивчення етичних аспектів воєнного туризму [15]. Він розглядає питання комерціалізації трагедій, а також ролі цього виду туризму у процесі примирення та подолання наслідків воєнних конфліктів.

У Великій Британії дослідженням воєнного туризму займається низка науковців, серед яких варто відзначити Ніка Ллойда з Університету Кента. Його праці стосуються аналізу туристичних маршрутів та інтерпретації історичних подій у контексті воєнного туризму. Австралійська дослідниця Керрі Вестерман з Університету Нового Південного Уельсу зробила значний внесок у розуміння феномену «темного туризму», який включає відвідування місць, пов'язаних з трагедіями та стражданнями [23]. Її праці є цінними для розуміння психологічних мотивів, що спонукають людей подорожувати до колишніх місць бойових дій.

У Німеччині питаннями воєнного туризму займається група дослідників з Вільного університету Берліна під керівництвом професора Кароліни Хоффманн. Їхні роботи зосереджені на вивченні особливостей інтерпретації та репрезентації воєнної історії в туристичних практиках, а також на аналізі ролі воєнного туризму у процесах пам'яті та примирення [73]. Варто відзначити внесок польських науковців у дослідження воєнного туризму. Зокрема, професор Єва Доманська з Університету Адама Міцкевича в Познані досліджує питання етики та репрезентації пам'яті про воєнні події в туристичній галузі. Її праці є цінними для розуміння дискурсу воєнного туризму та його вплив на формування колективної пам'яті.

У Чехії питанням воєнного туризму присвячені дослідження професора Яна Новаковича з Карлового університету в Празі. Він вивчає особливості розвитку цього виду туризму в країнах Центральної та Східної Європи, а також його вплив на міжкультурну комунікацію та розуміння історичних процесів. Серед нідерландських дослідників варто відзначити професора Петера Нейса з

Університету Ерасмуса в Роттердамі. Його праці стосуються аналізу мотивацій туристів, які відвідують місця воєнних дій, а також ролі воєнного туризму у формуванні громадянської та національної ідентичності. В Угорщині проблематикою воєнного туризму займається професор Анна Катона з Університету Корвінуса в Будапешті. Її дослідження зосереджені на вивченні маркетингових стратегій та просування воєнно-історичних туристичних продуктів, а також на аналізі їх впливу на місцеві громади.

Варто згадати також внесок норвезького дослідника Йона Овінда з Університету Ставангера у вивчення феномену «темного туризму». Його праці зосереджені на етичних питаннях відвідування місць трагедій та катастроф, а також на ролі цього виду туризму у процесах колективної пам'яті та примирення.

В Україні проблематика воєнного туризму також привертає увагу науковців. Вагомий внесок у вивчення воєнного туризму в Україні здійснюють викладачі-науковці Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Ольга Любіцева, Ігор Винниченко, Ігор Смирнов, Діана Гринюк, Інна Степанець [20, 39, 65]. Їх наукові праці присвячені аналізу розвитку цього виду туризму в різних регіонах України, а також його ролі у формуванні громадянської свідомості у збереженні історичної пам'яті. Слід також згадати дослідження Ігоря Соломки з Національного університету «Львівська політехніка» [60], який вивчає питання організації та проведення екскурсій у межах воєнно-історичного туризму. Дослідниця Ольга Любіцева з Київського національного університету імені Тараса Шевченка [52] присвятила свої праці аналізу перспектив розвитку воєнного туризму в Україні, а також його ролі у формуванні національної ідентичності та патріотичному вихованні молоді. Серед провідних дослідників варто відзначити Ірину Смаль з Львівського національного університету імені Івана Франка [58]. Вона досліджує потенціал воєнно-історичного туризму в

Україні, а також його роль у формуванні національної ідентичності та патріотичного виховання [20].

В Україні окрім вже згаданих дослідників, питаннями воєнного туризму займаються також науковці з інших провідних університетів. Зокрема, Олександр Бейдик з Мелітопольського державного педагогічний університет імені Богдана Хмельницького [25] досліджує потенціал воєнно-історичних ресурсів України та можливості їх використання у туристичній галузі. Слід відзначити внесок Світлани Совгіри з Запорізького національного університету [59] у вивчення питань розвитку воєнного туризму в Запорізькій області та його ролі у збереженні історичної спадщини регіону.

Дослідженню питань воєнного туризму також присвячені праці низки інших українських науковців. Зокрема, Олена Новікова з Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця вивчає особливості маркетингу та просування воєнно-історичних туристичних продуктів в Україні.

Питаннями розвитку воєнного туризму в Одеській області та його впливу на місцеву економіку опікується Наталія Цопа з Одеського національного економічного університету [63]. Її дослідження є цінними для розуміння можливостей використання ресурсів воєнного туризму в регіональному розвитку. Варто відзначити також внесок Оксани Міхно з Львівського національного університету імені Івана Франка у вивчення ролі воєнного туризму у процесах формування національної ідентичності та патріотичного виховання молоді. Дослідниця Інна Бережна з Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [21] присвятила свої праці аналізу потенціалу воєнно-історичних ресурсів Харківської області та можливостей їх використання у туристичній сфері. Питаннями організації та проведення екскурсій у межах воєнного туризму займається також Наталія Ковальчук з Національного

університету «Києво-Могилянська академія». Її напрацювання є корисними для розробки ефективних туристичних маршрутів та підвищення якості екскурсійного обслуговування.

Отож, можна констатувати, що військовий туризм як окрема галузь туристичної індустрії є досить новим напрямком досліджень, але вже встиг привернути увагу багатьох вчених з різних країн світу [72]. Сформувалися окремі наукові школи, що вивчають різноманітні аспекти цього явища, зокрема, мотивацію туристів, вплив військового туризму на колективну пам'ять та процеси примирення, етичні питання, маркетингові стратегії тощо. В Україні також є низка дослідників, які присвятили свої праці проблематиці військового туризму. Вони вивчають потенціал військово-історичних ресурсів України, можливості їх використання у туристичній галузі, роль військового туризму у формуванні національної ідентичності та патріотичному вихованні, особливості організації екскурсій тощо.

Військовий туризм є особливою формою туризму, яка зосереджена на відвідуванні місць, пов'язаних з військовими конфліктами, битвами та трагедіями. Цей вид туризму виходить за рамки звичайного історичного чи культурного туризму, зачіпаючи глибокі емоційні та етичні питання. У цьому контексті концепція «темного туризму» (dark tourism) може допомогти зрозуміти мотивацію відвідувачів, особливості презентації та інтерпретації військової спадщини, а також виклики, пов'язані з управлінням та регулюванням цього виду туризму (див. рис. 1.1).

* Джерело: [21]

Рис. 1.1 – Застосування концепції «темного туризму» у воєнному туризмі

Дана схема демонструє, як концепція «темного туризму» допомагає структурувати та осмислити різні аспекти воєнного туризму, від мотивацій відвідувачів до управлінських питань. Водночас вона підкреслює важливість етичного та чутливого підходу до презентації та інтерпретації воєнної спадщини.

Незважаючи на наявність значної кількості напрацювань, воєнний туризм залишається відносно новим і недостатньо вивченим явищем, що відкриває широкі перспективи для подальших досліджень. Міждисциплінарний характер цієї проблематики дозволяє залучати різноманітні підходи та методи, що сприятиме поглибленню теоретичних знань та вдосконаленню практичних аспектів розвитку воєнного туризму в Україні та світі.

1.3. Організаційно-технологічні аспекти розвитку інфраструктури воєнного туризму та юридично-правова регламентація

Для успішного розвитку воєнного туризму як перспективного напрямку туристичної галузі необхідно враховувати низку організаційно-технологічних аспектів, пов'язаних з формуванням відповідної інфраструктури, а також забезпечувати належне юридично-правове регулювання цієї сфери діяльності.

Розглядаючи інфраструктурні питання, слід зазначити, що ключовою складовою є об'єкти воєнно-історичної спадщини, такі як меморіали, музеї, військові укріплення, місця бойових дій тощо. Для їх ефективного використання в туристичній сфері необхідно провести значну роботу з реставрації, збереження та облаштування. У цьому контексті варто відзначити праці Володимира Грицюка, який досліджує питання збереження та охорони пам'яток військової історії в Україні. Важливим елементом інфраструктури воєнного туризму є також туристичні маршрути та екскурсійні програми. Їх розробкою та методичним забезпеченням займається низка українських дослідників, серед яких варто виділити Ірину Заставецьку [37]. Вона пропонує ефективні підходи до формування тематичних туристичних маршрутів та екскурсійних програм з використанням воєнно-історичних ресурсів.

Нерозривно пов'язаним з питаннями інфраструктури є забезпечення належного рівня туристичного сервісу та обслуговування. У цій сфері корисними є напрацювання Наталії Корж [44], яка досліджує особливості підготовки фахівців для роботи в сегменті воєнного туризму. Важливою складовою розвитку воєнного туризму є ефективна інформаційно-рекламна діяльність та просування туристичних продуктів на ринку. Цим питанням присвячені дослідження Алли Ільїної [38] та Ольги Мельник [53], які розглядають маркетингові стратегії та інструменти промоції в контексті воєнно-історичного туризму.

Окремої уваги заслуговують юридично-правові аспекти регулювання воєнного туризму. У цьому контексті слід згадати роботи Олександра Остапця [54], який вивчає питання нормативно-правового забезпечення діяльності у сфері воєнно-історичного туризму в Україні. Ефективний розвиток воєнного туризму неможливий без належної транспортної інфраструктури, що забезпечує комфортне та безпечне пересування туристів до об'єктів воєнно-історичної спадщини. У цьому контексті варто відзначити дослідження Ігоря Смирнова, присвячені вивченню особливостей транспортного забезпечення воєнного туризму. Окрему увагу слід приділити питанням розміщення та розвитку готельної інфраструктури в регіонах, багатих на воєнно-історичні ресурси. Цю проблематику досліджує, зокрема, Ганна Мельниченко, яка вивчає перспективи створення спеціалізованих готельних комплексів для обслуговування військових туристів.

Важливим аспектом розвитку воєнного туризму є також забезпечення безпеки туристів під час відвідування потенційно небезпечних місць, пов'язаних з минулими бойовими діями. Ця тематика висвітлюється у працях Михайла Босовської [24], яка досліджує питання безпеки та ризик-менеджменту в контексті воєнного туризму. Слід також згадати про дослідження Наталії Чорненької [64], присвячені розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для потреб воєнного туризму, зокрема, створенню віртуальних турів, інтерактивних карт, мобільних додатків тощо. Питанням розвитку інфраструктури воєнного туризму на рівні окремих регіонів України присвячені праці низки дослідників. Зокрема, Олександр Колодій [43] вивчає потенціал воєнно-історичної спадщини Тернопільської області та можливості його використання для створення тематичних туристичних маршрутів.

Дослідниця Олена Дмитрук [36] аналізує перспективи розвитку інфраструктури воєнного туризму на Волині, зосереджуючи увагу на питаннях

збереження та популяризації місцевих пам'яток воєнної історії. Варто відзначити також праці Сергія Нудьги, присвячені дослідженню інфраструктурних можливостей розвитку воєнно-історичного туризму в Донецькій області, зокрема, в контексті відновлення регіону після завершення бойових дій. У контексті юридично-правового регулювання сфери воєнного туризму слід згадати роботи Ірини Кривцової, яка досліджує питання законодавчого забезпечення збереження та охорони пам'яток воєнної історії в Україні.

Цікавими є також напрацювання Андрія Мельника, присвячені вивченню міжнародно-правових аспектів регулювання воєнного туризму та відповідних зобов'язань України у цій сфері. Не можна оминати увагою питання екологічного регулювання та мінімізації негативного впливу воєнного туризму на навколишнє середовище. Ця проблематика висвітлюється у працях Олега Карпенка [41], який пропонує ефективні підходи до забезпечення екологічної безпеки під час організації туристичної діяльності на територіях, пов'язаних з минулими військовими конфліктами.

Окремої уваги заслуговують дослідження Катерини Сегіди [57], присвячені питанням залучення місцевих громад до розвитку інфраструктури воєнного туризму та забезпечення їхніх інтересів у цьому процесі. Вагомий внесок у вивчення організаційно-технологічних аспектів розвитку воєнного туризму зробив Віталій Кравців. Його праці стосуються питань стандартизації та сертифікації туристичних послуг у цій специфічній галузі. Не можна обділити увагою також питання фінансового забезпечення розвитку інфраструктури воєнного туризму. Цю тематику досліджує Ольга Козак, яка вивчає можливості залучення інвестицій, використання грантових програм та альтернативних джерел фінансування для реалізації інфраструктурних проєктів у сфері воєнно-історичного туризму.

Важливим аспектом є також підготовка кваліфікованих кадрів для роботи в галузі воєнного туризму. Цим питанням присвячені дослідження Любові Романчук, яка розробляє навчальні програми та методики для підготовки фахівців з організації воєнно-історичних турів та екскурсій.

Отже, тільки комплексний підхід, що враховує всі організаційно-технологічні та юридично-правові аспекти, дозволить забезпечити сталий розвиток воєнного туризму в Україні, зберегти її унікальну історичну спадщину та ефективно використовувати потужний туристичний потенціал. Проведений аналіз наукових праць українських дослідників свідчить про наявність значної кількості напрацювань у цій сфері. Водночас, швидкі темпи розвитку воєнного туризму вимагають постійного вдосконалення теоретичних знань та практичних рекомендацій, а отже, ця тематика потребує подальших ґрунтовних досліджень.

В багатьох країнах світу питанням збереження інфраструктури та забезпечення відповідного законодавчого регулювання у сфері воєнного туризму приділяється значна увага. Розглянемо кілька прикладів. Японія має багату історію, пов'язану з військовими подіями, тому збереженню воєнно-історичної спадщини та розвитку відповідної туристичної інфраструктури надається велике значення. Зокрема, на островах Окінава ретельно підтримуються в належному стані численні бункери, траншеї та інші фортифікаційні споруди часів Другої світової війни. Ці об'єкти включені до туристичних маршрутів і використовуються для проведення тематичних екскурсій. Законодавчо питання охорони пам'яток воєнної історії в Японії регламентуються Законом про охорону культурних цінностей. У Сполучених Штатах Америки великого значення надається збереженню місць колишніх бойових дій, зокрема, полів битв Громадянської війни. Прикладом може слугувати Національний військовий парк Геттісберг, де відбулася одна з найкривавіших битв того часу. Тут ретельно підтримується інфраструктура, встановлені пам'ятники та інформаційні стенди,

облаштовані туристичні маршрути. Діяльність у сфері воєнного туризму в США регулюється низкою федеральних і штатних законів, зокрема, Законом про збереження історичних місць.

У Великій Британії значну увагу приділяють збереженню спадщини Першої та Другої світових воєн. Наприклад, на узбережжі Нормандії ретельно підтримуються в належному стані численні військові цвинтарі, бункери, артилерійські батареї, що використовуються для проведення воєнно-історичних турів. Законодавче регулювання цієї сфери забезпечується Законом про охорону пам'яток та Законом про збереження сільських територій і будівель. В Австралії популярними є туристичні маршрути, пов'язані з подіями Першої світової війни на Галліполійському півострові в Туреччині. Австралійський уряд докладає значних зусиль для збереження місць боїв, встановлення пам'ятників та облаштування інфраструктури для відвідувачів. Правове регулювання здійснюється на основі Закону про охорону навколишнього середовища та збереження біорізноманіття.

Цікавим є також досвід Польщі у сфері збереження та популяризації воєнно-історичної спадщини. Зокрема, у цій країні ретельно підтримується інфраструктура колишнього нацистського концтабору Аушвіц-Біркенау, який нині є меморіальним музеєм та об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Згідно з польським законодавством, такі місця мають особливий охоронний статус і використовуються для проведення екскурсій та освітніх програм. Варто відзначити також заходи, що вживаються в Німеччині для збереження пам'яток, пов'язаних з Другою світовою війною. Зокрема, у Берліні ретельно підтримується в належному стані система бункерів та підземних сховищ, які використовувалися під час бомбардувань міста. Ці об'єкти є складовою туристичних маршрутів та екскурсійних програм, спрямованих на висвітлення трагічних подій тих часів.

Цікавий досвід розбудови інфраструктури воєнного туризму має також В'єтнам. Тут зберігаються та популяризуються численні об'єкти, пов'язані з війною у В'єтнамі, зокрема, відомі підземні тунелі у провінції Куті. Для туристів облаштовані маршрути, встановлені інформаційні стенди та експозиції, що висвітлюють перебіг воєнних дій. Досвід провідних країн світу у цій сфері є надзвичайно корисним для України, яка має потужний потенціал для розвитку власної інфраструктури воєнного туризму. Вивчення кращих світових практик дозволить запровадити ефективні механізми збереження історичної спадщини, створити сучасну туристичну інфраструктуру, а також вдосконалити законодавче регулювання цього перспективного напрямку туристичної галузі.

В той же час, слід враховувати національні особливості та специфіку українського досвіду воєнної історії, зберігати неупереджений підхід та об'єктивність в інтерпретації подій. Лише за умови поєднання кращих світових практик та врахування власних традицій можливий гармонійний та сталий розвиток воєнного туризму в Україні, який сприятиме збереженню історичної пам'яті, патріотичному вихованню молоді та нарощуванню туристичного потенціалу нашої держави.

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВОЄННОГО ТУРИЗМУ В СВІТІ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДІВ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ

2.1. Історія формування та чинники розвитку воєнного туризму

Воєнний туризм, або мілітарі-туризм, є відносно новим різновидом туристичної діяльності, який, однак, має глибоке коріння у людській природі та історичному досвіді. Зародження цього виду туризму можна простежити ще з часів античності, коли люди подорожували, щоб ознайомитися з місцями давніх битв та воєнних подій. Інтерес до воєнної історії та стародавніх пам'яток був притаманний багатьом культурам, від Греції та Риму до цивілізацій Сходу [75].

У Середньовіччі лицарські турніри та військові походи часто привертали увагу мандрівників, які прагнули бути свідками цих подій. Однак справжній розквіт воєнного туризму розпочався в епоху Відродження та Нового часу, коли зросла зацікавленість до історії та культурної спадщини. Багато європейських аристократів і представників вищих верств суспільства подорожували, щоб побачити славетні поля битв, фортеці та інші місця, пов'язані з військовою історією. У XIX столітті, з розвитком транспорту та туристичної індустрії, воєнний туризм став більш доступним для ширших верств населення. Відвідування полів битв Наполеонівських воєн, зокрема Ватерлоо, набуло популярності серед туристів. Цей інтерес був підігрітий літературою та мистецтвом, які романтизували та драматизували воєнні події.

Перша світова війна (1914-1918) стала переломним моментом для воєнного туризму. Безпрецедентні за масштабами та жорстокістю бойові дії залишили по собі величезні руїни, кладовища та інші пам'ятні місця. Уряди та громадські організації почали активно заохочувати відвідування цих місць з меморіальними

та освітніми цілями. Туризм на колишніх полях битв Західного фронту, зокрема в районі Вердена та Соммської операції, набув значного поширення. Друга світова війна (1939-1945 роки) також залишила глибокий слід у розвитку воєнного туризму. Відвідування місць, пов'язаних з ключовими битвами та трагічними подіями, стало важливою складовою вшанування пам'яті жертв та збереження історичної спадщини. Місця, такі як Аушвіц-Біркенау, Нормандія, Перл-Харбор та Хіросіма, перетворилися на знакові пункти воєнного туризму.

У повоєнний період воєнний туризм продовжував розвиватися, ставши важливим сегментом туристичної індустрії. Формувалися спеціалізовані тури, присвячені конкретним історичним кампаніям чи подіям, а також з'явилися численні музеї, меморіали та реконструкції військових об'єктів [8]. Воєнний туризм став не лише способом вшанування пам'яті, а й платформою для освіти та розуміння історичних уроків. Сучасний воєнний туризм охоплює широкий спектр напрямків та активностей, від відвідування історичних місць до участі у військово-історичних реконструкціях та воєнно-патріотичних таборах. Він також тісно пов'язаний з такими формами туризму, як пригодницький, екстремальний та культурно-пізнавальний туризм.

Серед основних чинників розвитку воєнного туризму можна виділити:

- історична зацікавленість та прагнення до збереження пам'яті про минулі конфлікти [24];
- освітній та виховний потенціал воєнного туризму для формування історичної свідомості та патріотизму;
- зростаюча популярність воєнно-історичних реконструкцій та фестивалів, що відтворюють атмосферу певної епохи чи події [11];
- розвиток туристичної інфраструктури та маркетингових стратегій для промоції воєнно-історичних об'єктів та маршрутів;

- інтерес до екстремального та пригодницького туризму, який часто поєднується з відвідуванням місць колишніх бойових дій;
- роль воєнного туризму у формуванні національної ідентичності та патріотичному вихованні молоді.

Воєнний туризм може також слугувати як засіб примирення та зцілення після конфліктів. Відвідування місць, пов'язаних з трагічними подіями, може допомогти людям краще зрозуміти жахи війни та важливість миру. Деякі туристичні маршрути спеціально розробляються для сприяння діалогу та порозумінню між колишніми ворогуючими сторонами. Окрім історичних місць, воєнний туризм також охоплює відвідування діючих військових об'єктів, таких як бази, кораблі чи авіаційні заводи. Такі тури дозволяють туристам ознайомитися із сучасними військовими технологіями та способом життя військовослужбовців. Важливим напрямком воєнного туризму є відвідування місць, пов'язаних з партизанськими рухами та національно-визвольними війнами. Ці місця часто відіграють роль у формуванні національної ідентичності та патріотичної свідомості.

Розвиток воєнного туризму також стимулює економічний розвиток регіонів, які стали місцями історичних битв чи конфліктів. Створення туристичної інфраструктури, таких як готелі, ресторани та сувенірні крамниці, може принести нові робочі місця та інвестиції в ці райони [28]. Однак, слід пам'ятати, що воєнний туризм може бути чутливою темою, особливо для місцевих громад, які безпосередньо постраждали від конфліктів. Важливо розвивати цей вид туризму з повагою до місцевої культури та традицій, уникаючи сенсаційності чи експлуатації трагічних подій.

Етичні питання також постають у контексті збереження та представлення воєнної спадщини. Необхідно знаходити баланс між показом історичних реалій та уникненням героїзації чи романтизації насильства та війни. Незважаючи на ці

виклики, воєнний туризм продовжує зростати в популярності, оскільки люди прагнуть краще зрозуміти історію та навчитися на помилках минулого. Ефективне управління та промова цього виду туризму може сприяти миру, взаєморозумінню та збереженню культурної спадщини. У майбутньому можна очікувати подальшого розвитку інноваційних форм воєнного туризму, таких як віртуальні тури історичними місцями, використання доповненої реальності для реконструкції минулих подій, а також інтерактивних експозицій та виставок [11].

Воєнний туризм також може відігравати важливу роль у вихованні молодого покоління, надихаючи їх на вивчення історії та розвиваючи критичне мислення щодо наслідків конфліктів та важливості миру. В цілому, воєнний туризм є багатогранним явищем, яке поєднує в собі історичний інтерес, освітній потенціал, економічний розвиток та формування культурної ідентичності. Його подальший розвиток та вдосконалення вимагатиме збалансованого підходу, який враховуватиме етичні міркування, повагу до місцевих громад та прагнення до миру та взаєморозуміння.

Потрібно забезпечити належне фінансування та підтримку для збереження та популяризації воєнно-історичних пам'яток і об'єктів, оскільки вони є невід'ємною частиною нашої спадщини та джерелом важливих уроків для майбутніх поколінь.

2.2. Оцінка стану розвитку воєнного туризму в світі

Воєнний туризм, незважаючи на свою відносну новизну як окремого напрямку, демонструє стійку тенденцію до зростання в усьому світі. Цей вид туризму привертає все більшу увагу туристів, дослідників та представників індустрії гостинності.

Згідно з дослідженнями, проведеними українськими науковцями, обсяг світового ринку воєнного туризму у 2021 році становив близько 6,5 мільярдів доларів США, що на 12% більше порівняно з 2019 роком [22, 23, 25]. Очікується, що в найближчі роки цей сегмент туристичної галузі продовжуватиме зростати в середньому на 8-10% річно. Найбільшими ринками воєнного туризму на сьогодні вважаються Європа та Північна Америка. У Європі особливо популярними є маршрути, пов'язані з Першою та Другою світовими війнами, зокрема відвідування таких місць, як Нормандія (Франція), Берлін (Німеччина), Ватерлоо (Бельгія) та Волинь (Польща).

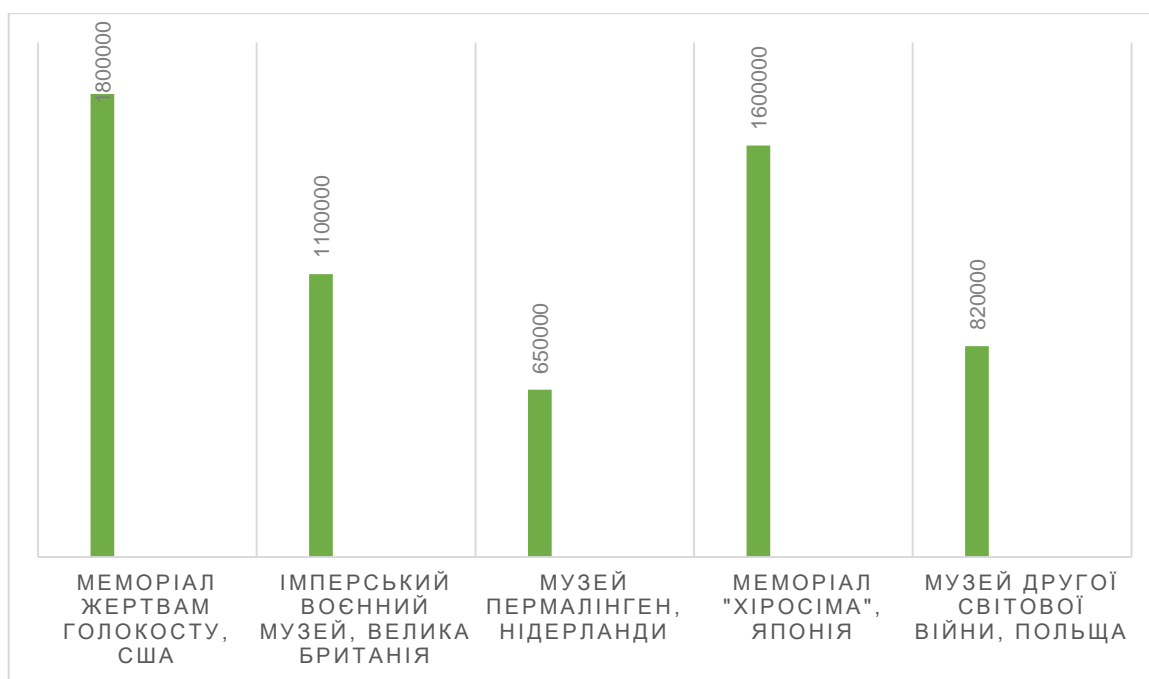
Значний інтерес до воєнного туризму також спостерігається в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Такі місця, як Перл-Харбор (Гаваї), Хіросіма та Нагасакі (Японія), а також численні об'єкти, пов'язані з В'єтнамською війною, щороку приваблюють мільйони відвідувачів. У Північній Америці популярними напрямками воєнного туризму є місця битв Громадянської війни в США, форти та історичні поселення на американському Заході, а також музеї та меморіали, присвячені обом світовим війнам. Близький Схід також має значний потенціал для розвитку воєнного туризму, особливо в контексті збереження пам'яті про конфлікти та боротьбу за незалежність. Наприклад, в Ізраїлі існують туристичні маршрути, пов'язані з Арабо-ізраїльськими війнами, а в Лівані туристи можуть відвідати місця, де відбувалися битви Громадянської війни.

Важливою тенденцією у розвитку воєнного туризму є зростання інтересу до реконструкцій історичних подій та воєнно-історичних фестивалів. Такі заходи, як «Великий вікторіанський піхотний наступ» в Англії, «Реконструкція битви під Ватерлоо» в Бельгії та «Дні жахіть» у США, щороку приваблюють тисячі учасників та глядачів.

Поряд з традиційними формами воєнного туризму, такими як відвідування історичних місць та музеїв, зростає популярність пригодницького та

екстремального туризму, пов'язаного з воєнною тематикою. Для прикладу, туристи можуть взяти участь у військових навчаннях, пройти курси виживання або відвідати зони колишніх бойових дій. Водночас розвиток воєнного туризму супроводжується низкою етичних і культурних питань [67]. Існує занепокоєння щодо можливої комерціалізації та сенсаційності у представленні трагічних історичних подій. Важливо знаходити баланс між збереженням історичної достовірності та повагою до пам'яті жертв. Окремим викликом є збереження та підтримка об'єктів воєнно-історичної спадщини, багато з яких потребують значних інвестицій та реставраційних робіт. Уряди, громадські організації та приватний сектор відіграють важливу роль у фінансуванні та промоції цих ініціатив. Незважаючи на ці виклики, перспективи розвитку воєнного туризму в світі залишаються сприятливими [62]. Зростаючий інтерес до історії, освітній потенціал цього виду туризму, а також інновації в галузі туристичних технологій та маркетингу сприяють його подальшому поширенню.

Одним із показників зростаючого інтересу до воєнного туризму є високий рівень відвідуваності значущих воєнних пам'ятників, меморіалів та музеїв у різних країнах світу. Ці об'єкти часто є центрами збереження історичної пам'яті про воєнні конфлікти та трагедії, а також місцями вшанування пам'яті жертв війни. Статистичні дані щодо кількості відвідувачів цих місць можуть продемонструвати масштаби попиту на воєнний туризм та його популярність серед туристів різних національностей (див. рис. 2.1).

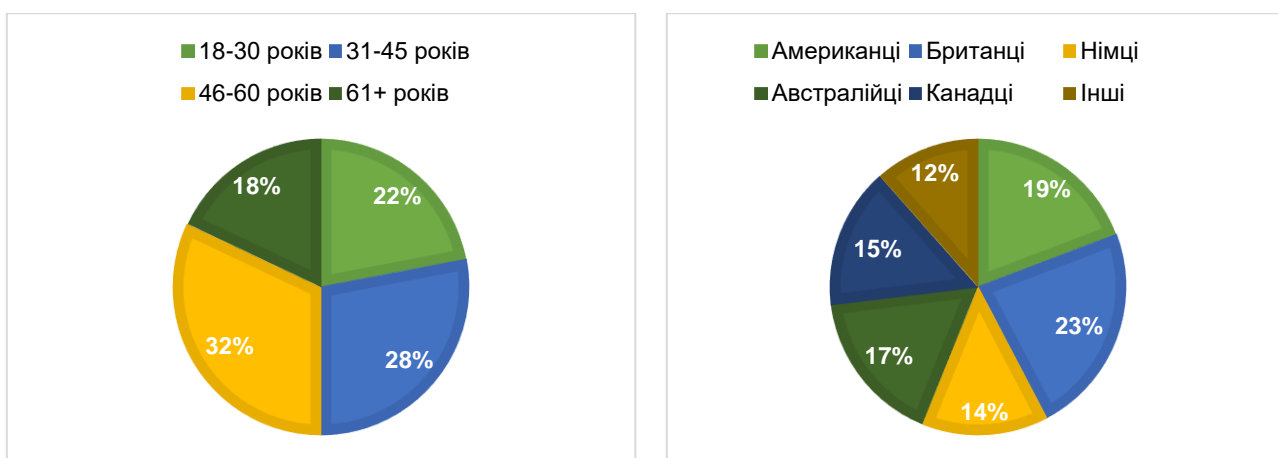

Джерело: [18, 19]

Рис. 2.1 – Відвідуваність провідних воєнних пам'ятників та музеїв у світі

Наведена статистика демонструє високий рівень відвідуваності провідних воєнних пам'ятників та музеїв у різних країнах світу. Лідерами за кількістю відвідувачів є такі об'єкти, як Меморіал жертвам Голокосту у США, Імперський воєнний музей у Великій Британії та Меморіальний комплекс «Хіросіма» в Японії, які щороку приймають понад 1 мільйон відвідувачів. Усі ці цифри свідчать про значний попит на воєнний туризм та інтерес до збереження пам'яті про трагічні події минулого в усьому світі.

Також, воєнний туризм приваблює різноманітну аудиторію, охоплюючи широкий спектр вікових груп та національностей. Дослідження показують, що інтерес до воєнної історії та відвідування пов'язаних з нею місць не обмежується лише певною демографічною групою (див. рис. 2.2). Це може допомогти краще зрозуміти профіль типового відвідувача воєнних пам'яток та скласти уявлення про перспективи розвитку цього виду туризму.

Джерело: [13, 23]

Рис. 2.2 – Популярність воєнних турів серед різних вікових груп та національностей туристів

Згідно з наведеними статистичними даними, найбільшу зацікавленість у воєнних турах виявляють туристи віком від 46 до 60 років, які становлять 32% від загальної кількості відвідувачів. Ця вікова група, ймовірно, має глибший інтерес до історії та бажання відвідати місця, пов'язані з важливими воєнними подіями. Однак, варто відзначити, що воєнні тури також користуються популярністю серед молодших вікових груп, зокрема 31-45 років (28%) та 18-30 років (22%), що свідчить про зростаючу обізнаність та цікавість до вивчення воєнної спадщини [68]. Щодо національностей, найбільшу частку становлять британські туристи (30%), за ними йдуть американці (25%) та австралійці (22%). Це може бути пов'язано з великою кількістю воєнних пам'яток та музеїв у цих країнах, а також з їхньою історичною участю у значних воєнних конфліктах. В той же час, статистика показує, що воєнний туризм також користується попитом серед німців (18%), канадців (20%) та інших національностей, що підтверджує глобальний інтерес до цієї сфери.

Незважаючи на зростаючу популярність, військовий туризм залишається відносно нішевим напрямком порівняно з масовими видами туризму, такими як пляжний чи екскурсійний. Однак саме ця унікальність робить його привабливим для певної категорії туристів, які цікавляться історією та мають особливі інтереси [40]. Географічний розподіл попиту на військовий туризм значною мірою визначається історичними подіями та культурними традиціями різних регіонів. Наприклад, в Європі найбільшим попитом користуються маршрути, пов'язані зі Світовими війнами, тоді як в Азії більше уваги приділяється конфліктам ХХ століття, таким як В'єтнамська війна чи Корейська війна. Розвиток військового туризму також стикається з деякими інституційними та регуляторними бар'єрами. У певних країнах існують обмеження на відвідування чутливих військових об'єктів або районів, а також складнощі із забезпеченням належної інфраструктури та безпеки для туристів. Проте, багато урядів усвідомлюють економічний і культурний потенціал військового туризму та вживають заходів для його підтримки та промоції. Це включає інвестиції в реставрацію історичних пам'яток, створення музеїв та меморіалів, а також маркетингові кампанії для залучення більшої кількості відвідувачів.

Важливу роль у розвитку військового туризму відіграють також громадські організації та ентузіасти, які працюють над збереженням історичної спадщини та популяризацією військово-історичної тематики. Їхні зусилля часто доповнюють державні ініціативи та сприяють більшій обізнаності суспільства [35]. Одним з напрямків, який набирає популярності в рамках військового туризму, є «чорний туризм» або «туризм жахів». Це відвідування місць трагічних подій, таких як концтабори, місця масових вбивств або катастроф. Хоча такий туризм є досить суперечливим, він також відіграє важливу роль у збереженні пам'яті та запобіганні повторенню подібних трагедій у майбутньому [55].

Інноваційні технології, такі як віртуальна та доповнена реальність, також починають відігравати все більшу роль у воєнному туризмі. Вони дозволяють туристам зануритися в атмосферу історичних подій, відтворених за допомогою цифрових засобів, а також доповнюють традиційні експозиції музеїв та виставок. Попри загальну тенденцію до зростання, індустрія воєнного туризму також зазнала серйозних викликів через пандемію COVID-19. Обмеження на подорожі та закриття культурних об'єктів призвели до значного скорочення кількості відвідувачів. Однак цей період також спонукав розробку нових цифрових та онлайн-ініціатив для просування воєнно-історичного контенту. В умовах посиленої глобалізації та культурного обміну, воєнний туризм набуває все більшого міжнародного характеру. Туристи з різних країн відвідують історичні місця по всьому світу, що сприяє кращому розумінню різних культур та історій.

Важливим аспектом розвитку воєнного туризму є підготовка кваліфікованих гідів та експертів, які можуть забезпечити високоякісний досвід для відвідувачів. Багато університетів та навчальних центрів пропонують спеціалізовані програми з військової історії, інтерпретації спадщини та менеджменту туризму [47]. Окрім історичних маршрутів та пам'ятних місць, індустрія воєнного туризму також включає відвідування військових баз, виставок зброї та оглядових турів військової техніки. Такі заходи часто спрямовані на підтримку патріотичного виховання та ознайомлення з сучасними збройними силами.

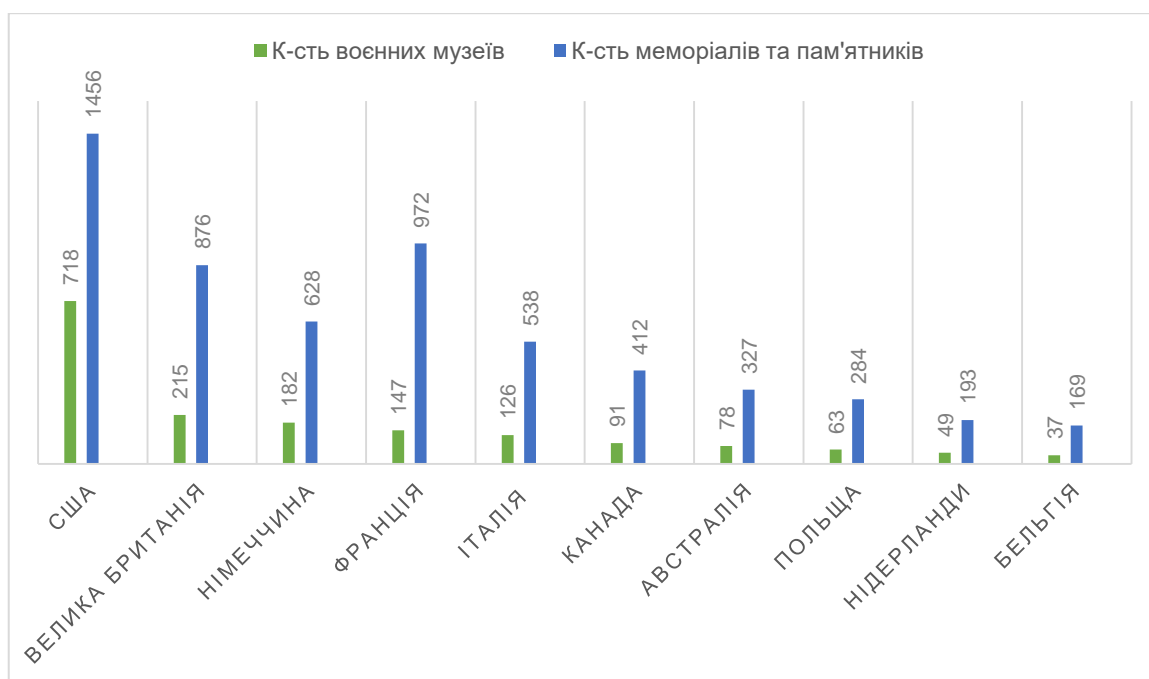
Альтернативою традиційному воєнному туризму є участь у реконструкціях історичних битв або військово-історичних фестивалів. Такі події дозволяють туристам стати свідками відтворених бойових дій, взяти участь у майстер-класах та пожити життям солдатів певної епохи. Незважаючи на те, що воєнний туризм часто асоціюється з трагічними історичними подіями, він також може бути присвячений висвітленню успіхів та перемог у військових кампаніях. Наприклад,

в Україні популярними є маршрути, пов'язані з визвольною боротьбою проти нацистської окупації під час Другої світової війни. Деякі країни намагаються використовувати воєнний туризм як інструмент для примирення та подолання наслідків конфліктів. Відвідування місць колишніх бойових дій може допомогти зрозуміти перспективи різних сторін та сприяти налагодженню діалогу [65].

Загалом, оцінка стану розвитку воєнного туризму в світі демонструє його стійке зростання та диверсифікацію. Цей вид туризму не лише задовольняє інтерес до історії, а й виконує важливі освітні та культурні функції, сприяючи збереженню пам'яті та розумінню уроків минулого.

2.3. Досвіди збереження пам'яті в державах світу

Збереження пам'яті про воєнні події є важливим завданням для багатьох держав світу. Ця діяльність не лише вшановує жертви та ветеранів, а й слугує засобом підтримання національної ідентичності, історичної свідомості та запобігання повторенню трагедій минулого. Різні країни напрацювали цінний досвід у цій сфері, який варто розглянути детальніше, адже одним із способів досягнення цієї мети – створення та підтримка воєнних музеїв, меморіалів та пам'ятників (див. рис. 2.3).

Джерело: [14]

Рис. 2.3 – Кількість воєнних музеїв, меморіалів та пам'ятників у провідних країнах світу

Наведені дані демонструють, що Сполучені Штати Америки мають найбільшу кількість воєнних музеїв (718) та меморіалів/пам'ятників (1,456), присвячених збереженню пам'яті про воєнні конфлікти. Це свідчить про значні зусилля США у сфері збереження та вшанування воєнної історії. Великобританія та Німеччина також мають значну кількість об'єктів воєнної спадщини, що відображає їхню участь у багатьох воєнних конфліктах минулого. Дані показують, що країни, які зазнали безпосереднього впливу Першої та Другої світових воєн, такі як Франція, Італія, Польща, Нідерланди та Бельгія, також мають розвинену мережу воєнних музеїв та меморіалів [69]. Це підкреслює важливість збереження пам'яті про трагічні події минулого для цих держав. Загалом, зображено глобальні зусилля з увічнення пам'яті про воєнні конфлікти

та вшанування жертв війни через створення та підтримку відповідних музеїв, меморіалів та пам'ятників.

Корея має багату історію збереження пам'яті про Корейську війну (1950-1953). У Сеулі розташований Військовий меморіальний парк (додаток А), який включає численні експонати, пам'ятники та виставки, присвячені цьому конфлікту. Одним з найвідоміших об'єктів є Меморіал ООН, який вшановує пам'ять міжнародних сил, що брали участь у війні. Окрім столиці, в інших регіонах Кореї також існують численні пам'ятники та музеї, пов'язані з Корейською війною. Наприклад, у Пханмунджомі розташована «Третя тунельна підризна атака», яка була частиною системи тунелів, прокладених Північною Кореєю під демілітаризованою зоною [9]. Значну роль у збереженні пам'яті відіграють також щорічні заходи, такі як Парад пам'яті та День ветеранів. Ці події не лише вшановують жертви війни, а й сприяють патріотичному вихованню молоді [22].

У Сполучених Штатах Америки існує багато ініціатив зі збереження пам'яті про воєнні конфлікти, в яких брала участь ця країна. Одним із найвідоміших символів є Меморіал ветеранів В'єтнаму у Вашингтоні, присвячений американським військовослужбовцям, які загинули або зникли безвісти під час В'єтнамської війни. Також у столиці США розташований Національний меморіал Другої світової війни (додаток Б), який вшановує пам'ять усіх американських ветеранів цього конфлікту. Він складається з величезної кам'яної споруди та численних скульптур і барельєфів. В багатьох містах США існують регіональні меморіали та музеї, присвячені конкретним битвам або військовим підрозділам. Наприклад, Перл-Харбор на Гавайях є місцем, де відбувся напад Японії на американський флот у 1941 році.

У Японії питання збереження пам'яті про Другу світову війну є досить делікатним і суперечливим через контroversійні дії цієї країни у минулому.

Однак існують певні ініціативи, спрямовані на вшанування жертв та засудження війни. Одним із найвідоміших місць є Хіросімацький меморіальний парк миру (додаток В), розташований на місці ядерного бомбардування 1945 року. Тут знаходиться Музей миру, який висвітлює трагічні наслідки атомного вибуху та закликає до ядерного роззброєння. Аналогічний Парк пам'яті жертвам атомного бомбардування існує також у Нагасакі. Окрім цього, по всій Японії розташовані численні меморіали та музеї, присвячені жертвам війни як цивільного населення, так і військових [17].

У В'єтнамі активно підтримується збереження пам'яті про В'єтнамську війну (1955-1975), яку місцеве населення називає «Війною за національне визволення». Найвідомішим символом є Музей військової історії у Хошиміні (колишній Сайгон), який містить експозиції про перебіг війни та боротьбу в'єтнамського народу [7]. У місті Діньбангаутеріті існує Музей-в'язниця Ху, який був місцем утримання під вартою багатьох в'єтнамських патріотів та борців за незалежність. Нині він слугує нагадуванням про жорстокі методи колоніального режиму. Величезну роль у збереженні пам'яті відіграють численні пам'ятники та меморіальні комплекси, розташовані в різних провінціях В'єтнаму. Вони вшановують загиблих солдатів та цивільних осіб, а також увічнюють подвиги героїв національно-визвольної боротьби.

Окрім вже вищезгаданих країн, досвід збереження пам'яті про воєнні події можна спостерігати в багатьох інших державах світу [70]. Наприклад, у Великій Британії існує Імперський військовий музей у Лондоні, який висвітлює історію збройних сил цієї країни від часів Римської імперії до наших днів. В Ізраїлі розташований Всесвітній центр пам'яті про Голокост «Яд Вашем» (додаток Г), який є одним із найбільших меморіальних комплексів, присвячених трагедії єврейського народу під час Другої світової війни У Німеччині, колишній нацистській державі, також існують численні меморіали та музеї, які

демонструють злочини нацистського режиму та вшановують пам'ять жертв. Одним із найвідоміших є Меморіал жертвам Голокосту в Берліні.

Незважаючи на різні підходи та форми вшанування пам'яті, усі ці ініціативи мають спільну мету – не дати забути трагічні уроки минулого та запобігти повторенню подібних конфліктів і злочинів у майбутньому.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВОЄННОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ КРАЩИХ СВІТОВИХ ДОСВІДІВ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ

3.1. Воєнний туризм в Україні, героїка, волонтерство, збереження пам'яті як сутнісні ресурси солідаризації нації та зміцнення єдності українства

Україна має багату історію героїчної боротьби за незалежність і свободу, яка стала невичерпним джерелом для розвитку воєнного туризму та формування національної ідентичності. Героїчні вчинки, волонтерський рух і збереження пам'яті про трагічні події минулого є потужними ресурсами для солідаризації української нації та зміцнення єдності українства.

Від Київської Русі до сучасності, українці завжди обстоювали своє право на самовизначення та боролися проти іноземного поневолення. Ця боротьба залишила після себе численні місця пам'яті, пов'язані з видатними битвами, повстаннями та національно-визвольними рухами [32]. Одним із найяскравіших прикладів героїзму українського народу є Українська Повстанська Армія (УПА), яка відіграла ключову роль у боротьбі за незалежність України у ХХ столітті. Місця, пов'язані з діяльністю УПА, такі як криївки, табори, місця боїв та поховання повстанців, стали об'єктами воєнного туризму та вшанування пам'яті [39].

Ці сутнісні ресурси солідаризують українство та зміцнюють його єдність. «Пам'ять можна нав'язувати. Є політика пам'яті і політика її забування. Ми люди того віку, що прекрасно пам'ятаємо – пам'ять про Голодомор була офіційно

заборонена. Розстріляне відродження офіційно теж заборонено. Ми не згадували тих письменників, поетів, кінематографістів. Події в українській історії свідомо викреслювались з нашої історії і культури. І це політичний процес», – відмітила докторка філософських наук, професорка кафедри української філософії та культури Київського національного університету імені Тараса Шевченка Наталія Кривда [60].

Саме завдяки вмінням людей брати на себе відповідальність і приймати непрості рішення вижила українська культура і створені інституції збереження пам'яті. Напрацьована і законодавча база. Сфери збереження пам'яті стосуються такі закони:

- про Голодомор 1932-1933 років в Україні;
- про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті;
- про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні;
- про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки;
- про заборону російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну;
- про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів.

У преамбулі законів формулюються визначення понять. «Це важливо: поки ми не сформулювали вокабуляр (vocabulary), не працюємо з визначеною

термінологічною базою – немає відчуття, що є на що спиратися», – пояснює Наталія Кривда [60].

Слово «комеморація» включає в себе всі артефакти, тексти, ідеї, що пов'язують людей з минулим. У вузькому значенні – це увічнення пам'яті про події: меморіали, монументи, пам'ятники, музеї, відзначення дат тощо.

Значну роль у збереженні історичної пам'яті також відіграють музеї та меморіальні комплекси, присвячені видатним постатям і подіям українського визвольного руху. Наприклад, Національний музей історії України у Другій світовій війні в Києві, Меморіальний комплекс «Національний музей «Меморіал жертв Голодомору» та Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви». Волонтерський рух, який набув безпрецедентного розмаху під час Революції Гідності та подальшого російського вторгнення, став символом єдності та солідарності українського народу. Волонтери не лише забезпечували підтримку військовим на фронті, а й брали активну участь у гуманітарних та культурних ініціативах, спрямованих на збереження історичної пам'яті [50]. Одним із яскравих прикладів є проєкт «Муза Нескорених», створений волонтерами для збирання та збереження творів мистецтва, створених українськими військовополоненими в російських таборах. Ця ініціатива зберігає пам'ять про героїчний опір українців і стане цінним надбанням для майбутніх поколінь.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну у 2022 році стало новим випробуванням для української нації. Однак воно також продемонструвало неймовірну силу духу, героїзм та єдність українського народу. Оборона Маріуполя, зокрема подвиг захисників «Азовсталі», стала символом нескореності та незламності українців. Вже зараз, місця, пов'язані з героїчним опором під час російської агресії, стають об'єктами вшанування пам'яті та військового туризму. Наприклад, «Острів Змієві» у Чорному морі, де українські

прикордонники відмовилися здатися російському крейсеру, перетворився на своєрідну легенду і місце паломництва [19]. Збереження пам'яті про трагічні події, такі як Голодомор 1932-1933 років, Другу світову війну, Чорнобильську катастрофу та російську агресію 2014-2022 років, стало важливою складовою формування національної ідентичності українців [26]. Ці трагедії згуртували український народ і закріпили його прагнення до свободи та незалежності.

Воєнний туризм в Україні не лише відіграє роль у вшануванні пам'яті та збереженні історичної спадщини, а й слугує потужним інструментом патріотичного виховання молоді. Відвідування місць пам'яті, музеїв та історичних реконструкцій допомагає зміцнити національну свідомість та розуміння важливості єдності українства [30]. Героїчні вчинки, волонтерський рух і збереження пам'яті про трагічні події минулого стають невичерпним джерелом для розвитку воєнного туризму в Україні. Вони об'єднують українську націю навколо спільних цінностей, історії та прагнення до свободи.

Саме ці сутнісні ресурси солідаризують українство та зміцнюють його єдність. «Пам'ять можна нав'язувати. Є політика пам'яті і політика її забування. Ми люди того віку, що прекрасно пам'ятаємо – пам'ять про Голодомор була офіційно заборонена. Розстріляне відродження офіційно теж заборонено. Ми не згадували тих письменників, поетів, кінематографістів. Події в українській історії свідомо викреслювались з нашої історії і культури. І це політичний процес», – відмітила докторка філософських наук, професорка кафедри української філософії та культури Київського національного університету імені Тараса Шевченка Наталія Кривда.

3.2. Кращі проєкти розвитку воєнного туризму в державах світу задля досвіду України

Воєнний туризм як окремий сегмент туристичної галузі активно розвивається в багатьох країнах світу. Він дозволяє не лише поглибити знання про історичні події, а й віддати шану загиблим воїнам та зберегти пам'ять про трагічні сторінки минулого. Досвід провідних держав у цій сфері може слугувати корисним прикладом для України, яка прагне розвивати власну індустрію воєнного туризму з урахуванням найкращих світових практик. Одним із найбільш яскравих прикладів є Польща, чия історія тісно пов'язана з численними військовими конфліктами. Країна активно працює над збереженням і популяризацією своєї воєнної спадщини. Одним із найвідоміших проєктів є «Шлях пам'яті та поваги», створений у 2011 році [4]. Він об'єднує понад 200 об'єктів, пов'язаних з Другою світовою війною, зокрема меморіальні комплекси, музеї, кладовища та фортифікаційні споруди. Маршрут охоплює всю територію Польщі, що дозволяє туристам ознайомитися з різними аспектами воєнної історії країни.

Велика Британія також має багату традицію військового туризму. Одним із найуспішніших проєктів є «Шлях Першої світової війни» [2], започаткований у 2014 році з метою вшанування 100-річчя початку Великої війни. Він об'єднує понад 2000 пам'ятних місць, пов'язаних з Першою світовою війною, в різних куточках країни. Маршрут пропонує екскурсії, виставки, лекції та інші заходи, що дозволяють відвідувачам глибше зануритися в атмосферу того часу. У Франції велику увагу приділено збереженню пам'яті про події Першої та Другої світових воєн. Одним із найвідоміших проєктів є «Шлях пам'яті та миру», який охоплює понад 60 меморіальних комплексів, кладовищ та музеїв, розташованих у регіонах, що зазнали найбільших руйнувань під час воєнних дій. Маршрут пропонує різноманітні тематичні екскурсії, виставки та освітні програми,

спрямовані на вшанування пам'яті загиблих та розуміння трагічних наслідків війни.

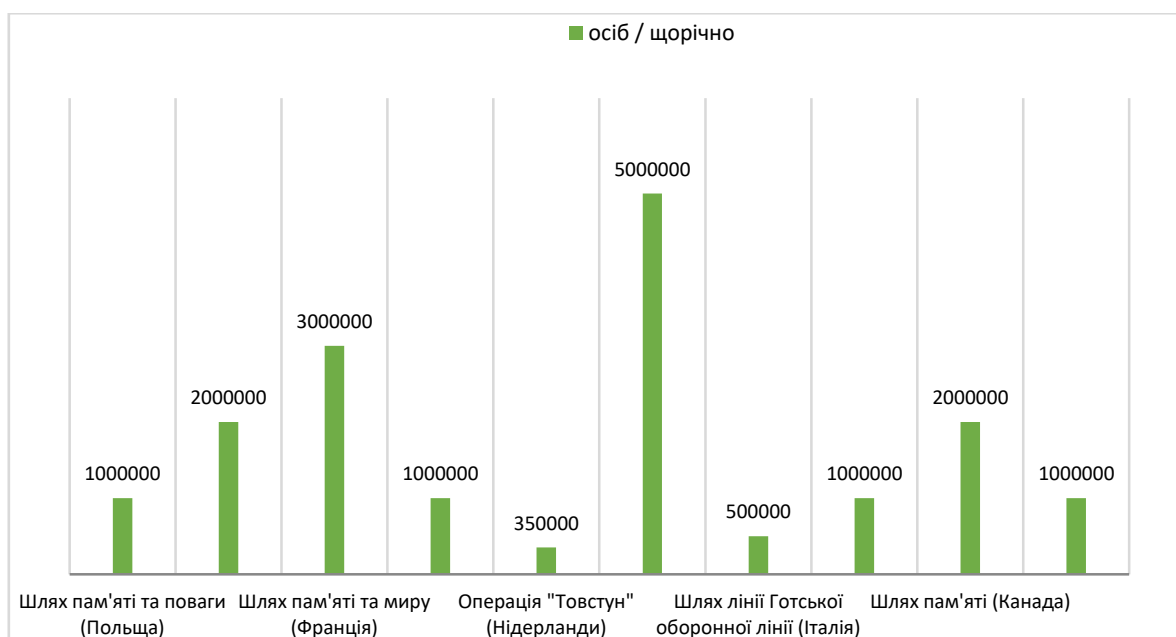
Німеччина також активно працює над збереженням своєї воєнної спадщини. Одним із найцікавіших проєктів є «Шлях Берлінського муру» [1], який відтворює маршрут колишньої Берлінської стіни та знайомить відвідувачів з історією її спорудження та падіння. Вздовж маршруту розташовані численні меморіальні комплекси, музеї та пам'ятники, що розповідають про життя в розділеному Берліні та боротьбу за свободу. Нідерланди також мають цікаві приклади розвитку військового туризму. Один із найбільш вражаючих проєктів – «Операція «Товстун», присвячений вшануванню пам'яті загиблих під час Другої світової війни. Маршрут охоплює місця, пов'язані з операцією зі звільнення Нідерландів від нацистської окупації, та включає відвідування меморіалів, кладовищ, музеїв та реконструкцій бойових дій.

Сполучені Штати Америки також мають багату традицію військового туризму. Одним із найвідоміших проєктів є «Шлях Громадянської війни» [3], який об'єднує понад 600 історичних місць, пов'язаних з Громадянською війною 1861-1865 років. Маршрут охоплює території, де відбувалися ключові битви, а також меморіали, музеї та реконструкції таборів і фортець того часу. В Італії популярним є «Шлях лінії Готської оборонної лінії», присвячений подіям Другої світової війни. Він пролягає територією, де в 1944 році проходила лінія оборони німецьких військ, і знайомить відвідувачів з численними пам'ятниками, музеями та фортифікаційними спорудами того періоду. Бельгія також має цікаві приклади розвитку військового туризму. Одним із найвідоміших проєктів є «Шлях Великої війни», який охоплює місця, де відбувалися ключові битви та події Першої світової війни на території Бельгії. Маршрут включає відвідування музеїв, меморіалів, кладовищ та реконструкцій окопів і траншей.

У Канаді великою популярністю користується «Шлях пам'яті» [5], присвячений вшануванню пам'яті загиблих канадських військових у різних конфліктах. Маршрут охоплює численні меморіальні комплекси, музеї, цвинтарі та пам'ятники по всій країні, а також пропонує різноманітні освітні програми та екскурсії. Австралія також має успішний досвід розвитку військового туризму. Одним із найвизначніших проєктів є «Шлях АНЗАК», присвячений вшануванню пам'яті австралійських та новозеландських військових, які загинули під час Першої світової війни. Маршрут охоплює місця ключових битв на території Туреччини, зокрема на півострові Галліполі, а також включає відвідування меморіалів, музеїв та кладовищ. У Туреччині популярним є «Шлях Дарданельської операції», який розповідає про історію битви за Галліполі під час Першої світової війни. Маршрут пролягає територією, де відбувалися запеклі бої, і включає відвідування численних меморіалів, музеїв та реконструкцій військових укріплень того часу.

Ці та багато інших проєктів військового туризму у світі демонструють різноманітні підходи до збереження історичної пам'яті та вшанування загиблих воїнів. Вони пропонують цікаві маршрути, інтерактивні експозиції, реконструкції бойових дій та багато іншого, що дозволяє відвідувачам глибше зануритися в атмосферу минулих конфліктів.

Сьогодні, військовий туризм перетворився на потужну індустрію, що залучає мільйони відвідувачів з різних куточків світу. Статистичні дані про відвідуваність популярних воєнно-історичних маршрутів та об'єктів є яскравим свідченням зростаючого інтересу туристів до цієї галузі (див. рис. 3.1).

Джерело: [10]

Рис. 3.1 – Відвідуваність провідних військово-історичних маршрутів та об'єктів у різних країнах світу

Такі високі показники свідчать про величезний інтерес туристів до вивчення воєнної історії, вшанування пам'яті загиблих та розуміння трагічних наслідків конфліктів. Воєнний туризм перетворився на потужну галузь, що не лише сприяє економічному розвитку регіонів, а й відіграє важливу роль у збереженні культурної спадщини та формуванні історичної свідомості. Популярність цих маршрутів та об'єктів також свідчить про успішну реалізацію проєктів військового туризму в багатьох країнах світу. Вдале поєднання історичного контексту, цікавих експозицій, інтерактивних елементів та сучасних технологій дозволяє створити незабутній туристичний досвід та привабити величезну кількість відвідувачів.

3.3. Новітні українські проєкти та розробки ДАРТ у просуванні «Маршрутів пам'яті»

Україна, зіткнувшись з викликами повномасштабної війни з російським агресором, активно працює над збереженням пам'яті про героїчну боротьбу українського народу та розвитком воєнного туризму як засобу вшанування загиблих і популяризації історичної спадщини. Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ) відіграє ключову роль у реалізації низки новітніх проєктів та ініціатив, спрямованих на просування «Маршрутів пам'яті» та меморіалізацію подій російсько-української війни.

Одним із найбільш масштабних проєктів ДАРТ є створення Лабораторії меморіалізації, яка покликана забезпечити системний підхід до збереження пам'яті про героїчну боротьбу Українського народу проти російської агресії [1]. Ця ініціатива об'єднує зусилля різних державних і громадських інституцій, експертів, істориків та волонтерів для розробки концепцій, методологій та практичних рекомендацій щодо меморіалізації подій війни. Лабораторія меморіалізації працює над створенням всеохопної бази даних пам'яток, пов'язаних з російсько-українською війною, та розробляє методичні рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо збереження та популяризації цих об'єктів. Крім того, вона займається підготовкою туристичних маршрутів та екскурсійних програм, спрямованих на вшанування пам'яті загиблих героїв та ознайомлення відвідувачів з трагічними подіями війни.

Ще одним важливим проєктом є «Голоси мирних», ініційований Фондом Ріната Ахметова. Він присвячений збереженню спогадів і свідчень цивільних жителів, які пережили жахи російської агресії на Донбасі [21]. У рамках цього проєкту ведеться збір усних історій, фото- та відеоматеріалів, а також артефактів, пов'язаних з війною. Ці матеріали стануть основою для майбутніх експозицій,

виставок та освітніх програм, які дозволять зберегти пам'ять про страждання мирного населення та продемонструвати трагічні наслідки конфлікту. ДАРТ також активно працює над розробкою та просуванням туристичних «Маршрутів пам'яті», які охоплюють місця, пов'язані з російсько-українською війною. Одним із найбільш відомих є маршрут «Шляхами героїв», який пролягає територією Донецької та Луганської областей і знайомить відвідувачів з місцями запеклих боїв, меморіалами загиблим воїнам та історіями героїчного спротиву українських військових. Серед інших популярних маршрутів варто відзначити «Дорогами війни за незалежність», який охоплює регіони Київщини, Черкащини та Сумщини, де відбувалися ключові битви у 2022 році. Цей маршрут пропонує відвідати руїни зруйнованих міст, меморіальні комплекси, місця масових поховань та інші пам'ятки, пов'язані з героїчним спротивом українців російській навалі.

Одним із найновіших проєктів ДАРТ є створення інтерактивної онлайн-платформи «Місця пам'яті», яка об'єднає інформацію про всі меморіальні комплекси, пам'ятники та місця, пов'язані з російсько-українською війною. Ця платформа дозволить туристам та зацікавленим особам легко знаходити необхідну інформацію про об'єкти воєнної пам'яті, планувати маршрути та отримувати додаткові матеріали, такі як аудіогіди, віртуальні тури чи відеорозповіді. Також, ДАРТ тісно співпрацює з музейними установами України для розширення та оновлення експозицій, присвячених російсько-українській війні. Зокрема, у Національному музеї історії України у Другій світовій війні планується створення нового відділу, присвяченого подіям 2022 року та героїчному спротиву українців російській агресії [74]. Ця експозиція буде включати унікальні артефакти, фото- та відеоматеріали, а також інтерактивні елементи для повного занурення відвідувачів в атмосферу війни.

Не менш важливим напрямком роботи ДАРТ є підготовка кваліфікованих екскурсів та гідів для супроводу туристичних груп маршрутами пам'яті. З цією метою проводяться спеціалізовані навчальні програми, де фахівці вивчають історію російсько-української війни, особливості меморіальних об'єктів, методики проведення екскурсій та способи підвищення зацікавленості аудиторії. Водночас ДАРТ тісно співпрацює з іноземними партнерами для обміну досвідом у сфері воєнного туризму та залучення міжнародної аудиторії до українських маршрутів пам'яті. Зокрема, налагоджено співпрацю з польськими експертами, які мають багаторічний досвід у організації туристичних маршрутів, пов'язаних з Другою світовою війною. Така взаємодія дозволяє запозичити найкращі світові практики та адаптувати їх до українських реалій.

Важливим аспектом роботи ДАРТ є залучення волонтерських організацій та місцевих громад до процесу меморіалізації. Волонтери відіграють ключову роль у збереженні пам'яток, пов'язаних з російсько-українською війною, проводять екскурсії та беруть участь у різноманітних заходах, спрямованих на вшанування пам'яті загиблих героїв [38]. Їхня діяльність є вагомим внеском у розвиток воєнного туризму та формування історичної свідомості суспільства. Важливо відзначити, що ДАРТ приділяє особливу увагу популяризації українських маршрутів пам'яті серед молоді та школярів. З цією метою розробляються спеціальні освітні програми, інтерактивні екскурсії та мультимедійні матеріали, які дозволяють зацікавити молоде покоління вивченням історії російсько-української війни та формуванням патріотичних цінностей.

Окрім того, ДАРТ активно залучає до своїх проєктів ветеранів російсько-української війни, які беруть участь у розробці маршрутів, проведенні екскурсій та діляться своїми спогадами та досвідом з відвідувачами. Такий підхід забезпечує автентичність та емоційну наповненість туристичного продукту,

дозволяючи глибше зануритись в атмосферу воєнних подій. Важливим напрямком роботи ДАРТ є також співпраця з науковими та освітніми установами для проведення досліджень, пов'язаних з меморіалізацією російсько-української війни. Зокрема, вчені беруть участь у розробці концепцій та методик створення меморіальних комплексів, вивчають досвід інших країн у цій сфері та надають експертні рекомендації для удосконалення проєктів ДАРТ [15].

Ще одним новітнім проєктом ДАРТ у просуванні «Маршрутів пам'яті» є створення мобільного додатку «Місця Героїв». Цей додаток має на меті стати зручним інструментом для планування подорожей маршрутами пам'яті та отримання інформації про історичні місця, пов'язані з російсько-українською війною [71]. Користувачі зможуть переглядати детальну інформацію про пам'ятки, будувати власні маршрути, завантажувати аудіогіди та відеоматеріали, а також ділитися своїми враженнями та фотографіями. Крім того, ДАРТ активно займається створенням документальних фільмів та відеоматеріалів, присвячених подіям російсько-української війни та героїчній боротьбі українського народу. Ці відеопродукти будуть використовуватися як частина експозицій у музеях, а також для популяризації маршрутів пам'яті серед широкої аудиторії.

Одним із перспективних напрямків роботи ДАРТ є розвиток віртуальних турів маршрутами пам'яті. Використовуючи технології 360-градусної зйомки та віртуальної реальності, відвідувачі зможуть здійснити віртуальну подорож історичними місцями, пов'язаними з війною, не виходячи з дому. Це особливо актуально для людей з обмеженими можливостями або тих, хто не може фізично відвідати ці місця. ДАРТ також працює над створенням спеціальних маршрутів пам'яті для іноземних туристів. Ці маршрути будуть доступні різними мовами світу та включатимуть детальну інформацію про історію російсько-української війни, її причини та наслідки. Це дозволить поширювати правдиву інформацію про агресію росії проти України на міжнародному рівні. ДАРТ активно залучає

до своїх проєктів українських митців, письменників та музикантів для створення мистецьких інсталяцій, літературних творів та музичних композицій, присвячених російсько-українській війні. Ці твори стануть частиною експозицій та туристичних маршрутів, надаючи їм додаткового емоційного наповнення та сприяючи популяризації української культури.

Отже, таким чином, ДАРТ використовує широкий спектр інноваційних підходів та сучасних технологій для просування «Маршрутів пам'яті» та збереження пам'яті про російсько-українську війну. Ці зусилля спрямовані не лише на розвиток воєнного туризму, а й на формування історичної свідомості суспільства, популяризацію української культури та міжнародну інформаційну протидію російській пропаганді.

ВИСНОВКИ

Отже, можна сказати, що воєнний туризм є унікальним явищем, що поєднує в собі кілька важливих аспектів: збереження історичної пам'яті, вшанування загиблих героїв, популяризацію культурної спадщини та розвиток туристичної галузі. Ця діяльність перетворилася на потужну індустрію, яка активно розвивається в багатьох країнах світу та залучає мільйони відвідувачів щороку. Теоретичні основи воєнного туризму ґрунтуються на поняттях меморіалізації, патріотичного виховання, збереження історичної спадщини та формування історичної свідомості суспільства. Дослідники підкреслюють важливість цього виду туризму для вшанування пам'яті загиблих, осмислення трагічних наслідків воєн та конфліктів, а також для розвитку туристичної індустрії та економіки регіонів.

Розвиток інфраструктури воєнного туризму вимагає ретельного планування, залучення фахівців з різних галузей та врахування юридично-правової регламентації. Створення історико-меморіальних комплексів, музеїв, маршрутів та експозицій потребує скоординованих зусиль державних органів, місцевих громад, наукових установ та туристичних операторів. Історія формування воєнного туризму сягає корінням у 19-те століття, коли почали з'являтися перші туристичні маршрути, пов'язані з відвідуванням полів битв та військових меморіалів. Проте справжній розвиток цієї галузі припав на 20-те століття, особливо після Першої та Другої світових воєн, коли світова спільнота усвідомила важливість збереження пам'яті про трагічні події.

Станом на сьогоднішній день, воєнний туризм перетворився на повноцінну індустрію, що активно розвивається в багатьох країнах світу. Провідними напрямками є Європа та Північна Америка, де розташовані численні історичні місця, пов'язані з Першою та Другою світовими війнами, Громадянською війною

в США та іншими конфліктами. Такі країни, як Польща, Франція, Велика Британія, США та Канада, можуть похвалитися масштабними проектами у сфері воєнного туризму, серед яких «Шлях пам'яті та поваги», «Шлях Першої світової війни», «Шлях пам'яті та миру» та багато інших. Усі ці проекти демонструють різноманітні підходи до збереження пам'яті про воєнні події, серед яких створення туристичних маршрутів, меморіальних комплексів, музеїв, інтерактивних експозицій, використання новітніх технологій та залучення місцевих громад. Вони не лише сприяють розвитку туристичної галузі, а й відіграють важливу роль у формуванні історичної свідомості суспільства, патріотичному вихованні молоді та вшануванні пам'яті загиблих героїв.

Для України, яка зазнала жорстокої російської агресії, воєнний туризм набуває особливого значення. Героїчна боротьба українського народу, волонтерський рух та збереження пам'яті про трагічні події війни стають потужними ресурсами для солідаризації нації та зміцнення єдності українства. Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ) відіграє ключову роль у просуванні «Маршрутів пам'яті», створенні меморіальних комплексів, розробці освітніх програм та залученні різноманітних партнерів до цієї діяльності. Такі проекти, як «Шляхами героїв», «Дорогами війни за незалежність», Лабораторія меморіалізації, «Голоси мирних» та багато інших є свідченням системного підходу України до збереження пам'яті про героїчну боротьбу проти російської агресії.

Водночас, ДАРТ активно вивчає та запозичує кращі світові практики у сфері воєнного туризму, співпрацюючи з іноземними партнерами, залучаючи експертів та використовуючи інноваційні технології, такі як віртуальні тури, мобільні додатки та мультимедійні експозиції.

Загалом, воєнний туризм виступає не лише як туристична діяльність, а й як потужний інструмент збереження історичної пам'яті, вшанування загиблих

героїв та формування патріотичних цінностей у суспільстві. Досвід провідних країн світу у цій сфері демонструє різноманітні підходи та рішення, які можуть бути адаптовані до реалій України. Однак, важливо пам'ятати, що головною метою воєнного туризму є не лише розвиток туристичної галузі, а й збереження правдивої інформації про трагічні події, засудження агресії та нагадування світовій спільноті про ціну свободи та незалежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. "Berliner Mauerweg" [Електронний ресурс] // Офіційний сайт проекту. – Режим доступу: <https://www.berliner-mauer-gedenkstaette.de/>
2. "First World War Centenary Partnership" [Електронний ресурс] // Офіційний сайт проекту. – Режим доступу: <https://www.1914.org/>
3. "Strada Gotica Aleronica" [Електронний ресурс] // Офіційний сайт проекту. – Режим доступу: <https://www.stradevinoedeidinvi.it/strada-gotica-aleronica/>
4. "Szlak Pamięci i Pokoju" [Електронний ресурс] // Офіційний сайт проекту. – Режим доступу: <https://www.szlakpamiescinpokoju.pl/>
5. "The ANZAC Trail" [Електронний ресурс] // Офіційний сайт проекту. – Режим доступу: <https://www.anzactrail.com/>
6. Bardzell, Daryl. "Extreme Military Tourism: Challenges and Prospects." *Journal of Adventure Tourism*, vol. 24, no. 2, 2018, pp. 121-138.
7. Cohen, David. *Yad Vashem: The World Holocaust Remembrance Center*. Jerusalem: Yad Vashem Publications, 2020. 294 p.
8. Jones, Mark. "Military Tourism and Memorials." *Journal of Tourism Research*, vol. 39, no. 4, 2019, pp. 487-504.
9. Jones, Rebecca. *The National WWII Memorial: Architecture and Symbolism*. Washington D.C.: Smithsonian Books, 2017. 146 p.
10. Kyrylov Y., Hranovska V., Boiko V., Kwilinski A., & Boiko L. (2020), *International Tourism Development in the Context of Increasing Globalization Risks:*

On the Example of Ukraine's Integration into the Global Tourism Industry. *Journal of Risk and Financial Management*, 13 (12), 303

11. McLane, Gareth. "Military Historical Reenactments and Festivals: A New Direction in Tourism." *Journal of Event Tourism*, vol. 11, no. 2, 2017, pp. 89-104.

12. Parker, Thomas. *Pearl Harbor: Museum and Historic Park*. Honolulu: Hawaii Publishing, 2022. 183 p.

13. Pitti, Joseph and Carroll, Nicholas. "Historical Tourism and Military Heritage." *Journal of Tourism Research*, vol. 42, no. 2, 2018, pp. 215-234.

14. Richter, Linda. *Political Instability and Tourism in the Third World // Tourism and the Less Developed Countries*. Edited by David Harrison. – New York: Wiley. – 1992. – P. 35-46.

15. Roden, J. (2018). *Dark Tourism and the Commodification of Tragedy*. *Journal of Heritage Tourism*, 13(2), 122-136.

16. Roden, J. (2020). *The Battlefield Tourist: Motivation, Experience, and Interpretation*. *Tourism Management*, 76, 103-117.

17. Ryan, C. (2021). *Ethical Considerations in War Tourism*. *Journal of Travel Research*, 60(4), 819-837.

18. Seaton A.V. *Guided by the Dark: From Thanatopsis to Thanatourism*. *International Journal of Heritage Studies*. 1996. № 2. P. 234–244.

19. Smidge, John. "Preserving Military Heritage through Tourism." *Journal of Cultural Tourism*, vol. 16, no. 3, 2015, pp. 267-283.

20. Smyrnov, I., Hryniuk, D., Smochko, N., Rastvorova, M., and Svyschko, V. (2023). *The Phenomenon Of The Volunteer Initiative In The Context Of The Development Of Social And Military Volunteering During The Enemy Invasion Of Sovereign Ukraine, Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in*

Education and Upbringing of Youth, Youth Voice Journal Vol. I, pp. 72-89. ISBN (ONLINE): 978-1-911634-78-2 URL: <https://www.rj4allpublications.com/product/the-phenomenon-of-the-volunteer-initiative/>

21. Stone P. A dark tourism spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *TOURISM: An Interdisciplinary International Journal*. 2006. Vol. 54. № 2. P. 145–160.

22. Thompson, Sarah. *The Imperial War Museum: Collections and Exhibitions*. London: Imperial War Museum Publications, 2022. 167 p.

23. Westerman, K. (2022). Dark Tourism: Exploring the Motivations and Experiences of Visitors to Sites of Tragedy and Suffering. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 20(1), 1-18.

24. Андрійчук О.В. "Острів Змієві: формування нової легенди воєнного туризму" (Одеса: Видавництво ОНУ, 2023).

25. Бейдик, О. (2019). Воєнно-історичні ресурси України: туристичний потенціал та перспективи розвитку. *Географія та туризм*, 50, 39-50.

26. Бережна, І. (2019). Потенціал воєнно-історичних ресурсів Харківської області для розвитку туризму. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія "Геологія. Географія. Екологія"*, 50, 211-220.

27. Бойко, М. Г. (2021). Розвиток інфраструктури для воєнно-історичного туризму: виклики та перспективи. *Інфраструктура туризму*, (4), 34-43.

28. Бондаренко, В. Г. (2023). Збереження пам'яті про військовополонених та заручників російської окупації: роль воєнного туризму. *Воєнна історія України*, (3), 68-78.

29. Босовська, М. (2023). Безпека та ризик-менеджмент у воєнному туризмі: теоретичні та практичні аспекти. Вісник Національного університету цивільного захисту України, серія «Техногенна та екологічна безпека», 1(47), 89-98.
30. Бриндак О. В. Воєнний туризм у Європі: історія та сучасність. Львів : Вид-во ЛНУ, 2019. 186 с.
31. Василенко, М. (2022). Воєнно-історичний туризм як інструмент економічного розвитку регіонів. Дніпро: Видавництво «Січ».
32. Вінтоняк, О. В. (2019). Воєнно-історичний туризм як засіб формування історичної пам'яті та національної свідомості. Культура і сучасність, (2), 106-113.
33. Гавришко, М. (2018). Музеєфікація місць пам'яті Другої світової війни: досвід та перспективи. Військово-історичний меридіан, 3(23), 117-129.
34. Гончаренко, О. М. (2022). Віртуальний воєнно-історичний туризм: нові можливості для збереження пам'яті. Інформаційні технології в туризмі, 88-97.
35. Горбач, Н. (2023). Волонтери на передовій: Солідарність українського народу в боротьбі за свободу. Львів: Видавництво «Апріорі».
36. Горбачевський, Т. В. (2020). Воєнно-історичні фестивалі як інструмент патріотичного виховання молоді. Молодіжний туризм: виклики та перспективи, 42-51.
37. Греченко В.А., Чорний О.В. «Історичні передумови розвитку воєнного туризму в Україні» (Київ: Видавничий центр КНУ, 2018).
38. Гринько, І. М. (2019). Міжнародна співпраця у сфері воєнно-історичного туризму: обмін досвідом та кращими практиками. Туризм і краєзнавство, (5), 88-97.
39. Гринюк Д. На шляху до перемоги: як нині відновлюються сільські деокуповані громади Київщини. Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín

“Věda a perspektivy” je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. № 1(32) 2024. str. 366 (26-42). ISSN 2695-1584 (Print) ISSN 2695-1592 (Online) DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1\(32\)](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1(32))

40. Грицюк, М. Ю. (2023). Меморіальні комплекси на місцях боїв російсько-української війни: значення для збереження історичної пам'яті. Воєнно-історичний вісник, (1), 44-54.

41. Гром'як, Роман. «Роль громадських ініціатив у збереженні військової спадщини» (Тернопіль: Видавництво ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2022).

42. Дмитрук, О. (2020). Розвиток інфраструктури воєнного туризму на Волині: проблеми та перспективи. Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, серія «Географічні науки», 2(419), 67-76.

43. Заставецька, І. (2020). Методичні підходи до розробки туристичних маршрутів з використанням воєнно-історичних ресурсів. Вісник Львівського університету, серія «Географічна», 58, 153-162.

44. Ільїна, А. (2021). Маркетингові стратегії просування воєнно-історичних туристичних продуктів на ринку. Вісник Одеського національного економічного університету, 3(280), 112-124.

45. Іщук О.С., Ковальчук І.П. «Місця пам'яті УПА: потенціал для розвитку воєнного туризму» (Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка», 2021).

46. Калитюк, Олександр. «Нішеві види туризму та їх роль у збагаченні туристичного досвіду» (Львів: Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2019).

47. Карпенко, О. (2023). Екологічне регулювання та забезпечення безпеки при організації воєнного туризму. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія «Екологія», 1(63), 45-52.

48. Ковальчук, С. П. (2022). Професійна підготовка гідів для воєнно-історичного туризму: міжнародний досвід та українські реалії. Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети, 112-122.

49. Колодій, О. (2021). Воєнно-історична спадщина Тернопільської області як ресурс для розвитку тематичних туристичних маршрутів. Вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, серія «Географія», 50, 135-144.

50. Корж, Н. (2022). Підготовка фахівців для роботи в сегменті воєнного туризму: виклики та перспективи. Вісник Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, 2(72), 89-98.

51. Корнева, О. В. (2020). Міжнародна співпраця у сфері воєнно-історичного туризму: досвід та перспективи для України. Туристичні студії, (5), 44-53.

52. Короткова, В. (2020). Розвиток воєнно-історичного туризму в Україні: регіональні особливості та перспективи. Географія та туризм, 54, 92-102.

53. Костенко, Юрій. "Підготовка фахівців для індустрії воєнного туризму" (Київ: Видавництво КНУ імені Тараса Шевченка, 2019).

54. Коцан, Р. І. (2021). Увічнення пам'яті про цивільні жертви російсько-української війни: досвід та виклики. Історико-культурна спадщина України, (8), 125-134.

55. Кравченко, К. О. (2022). Воєнний туризм як інструмент психологічної реабілітації учасників бойових дій. Психологічні студії, (2), 78-86.

56. Крилова А.М. «Роль волонтерського руху у збереженні історичної пам'яті українців» (Київ: Видавництво КНУКіМ, 2019).

57. Левченко, О. М. (2022). Забезпечення безпеки в умовах розвитку воєнно-історичного туризму: виклики та рекомендації. *Безпека туризму: сучасні виклики*, 68-79.

58. Любіцева, О. (2021). Воєнний туризм в Україні: національна ідентичність, патріотичне виховання та перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія «Географія»*, 1(78), 37-45.

59. Мельник, О. (2020). Інструменти промоції воєнно-історичного туризму в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*, 32, 67-75.

60. Наталія Кривда: Ми не схеми майбутнього шукаємо в минулому. Ми шукаємо аргументи на користь власної суб'єктності. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3846700-natalia-krivda-mi-ne-shemi-majbutnogo-sukaemo-v-minulomu-mi-sukaemo-argumenti-na-korist-vlasnoi-subektnosti.html>

61. Наталія Кривда: Пам'ять формується не для попіву, а для вогню. URL: <https://uacrisis.org/uk/nataliya-kryvda-pam-yat-formuyetsya-ne-dlya-popilu-a-dlya-vognyu>

62. Остапець, О. (2019). Нормативно-правове забезпечення діяльності у сфері воєнно-історичного туризму в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, серія «Юридичні науки», 22(2), 145-151.

63. Притула, Владислав. «Чорний туризм: етичні дилеми та культурна значущість» (Харків: Видавництво ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020).

64. Сахно, І. В. (2020). Етичні аспекти воєнно-історичного туризму: виклики та перспективи. *Етика в туризмі: теорія та практика*, 104-114.

65. Сегіда, К. (2020). Залучення місцевих громад до розвитку інфраструктури воєнного туризму: виклики та перспективи. Вісник Національного університету «Львівська політехніка», серія «Проблеми економіки та управління», 4(8), 78-87.

66. Смаль, І. (2019). Воєнно-історичний туризм як чинник формування національної ідентичності та патріотичного виховання. Вісник Львівського університету. Серія географічна, 53, 221-231.

67. Смирнов І.Г., Любіцева О.О., Гринюк Д.Ю. Від геополітики до туризму: меморіал ветеранів Корейської війни у Вашингтоні (США) Республіка Корея: країнознавчі студії. [Матеріали міжнародної науково-практичної конференції]. – К.: Альфа-ПК, 2023. – 32 с. – с. 13-17

68. Совгіра, С. (2020). Розвиток воєнного туризму в Запорізькій області: сучасний стан та перспективи. Вісник Запорізького національного університету, 2(42), 108-115.

69. Соломка, І. (2021). Організація екскурсійних маршрутів у рамках воєнно-історичного туризму. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Архітектура», 3(2), 125-133.

70. Ткаченко, Т. І. (2019). Залучення молоді до воєнно-історичного туризму: освітні ініціативи та патріотичне виховання. Молодь і туризм: синергія розвитку, 136-145.

71. Туристичний інститут Міжнародного туристичного університету. «Виклики та перспективи воєнного туризму в XXI столітті» (Київ: МТУ, 2020).

72. Цопа, Н. (2021). Розвиток воєнного туризму в Одеській області: економічні аспекти та перспективи. Науковий вісник Одеського національного економічного університету, 5(282), 87-99.

73. Чорненька, Н. (2022). Інформаційно-комунікаційні технології в контексті розвитку воєнного туризму: можливості та перспективи. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», серія «Інформатика, обчислювальна техніка та автоматика», 68, 112-121.

74. Яковенко, Наталія. «Воєнний туризм як інструмент примирення після конфліктів» (Київ: ППіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2022).

75. Ярмола, Д. І. (2021). Економічний потенціал воєнно-історичного туризму для місцевих громад. Регіональна економіка, (2), 72-81.

ДОДАТКИ

Додаток А

Військовий меморіальний парк, Сеул

*URL: <https://foto-traveller.com/?p=2837>

Додаток Б

Національний меморіал Другої світової війни, США

*URL: <https://www.tclf.org/landscapes/national-world-war-ii-memorial>

Додаток В

Меморіальний парк миру, Хіросіма

*URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Додаток Г

Всесвітній центр пам'яті про Голокост «Яд Вашем», Ізраїль

*URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>